

Περπατώντας στα ΧΑΝΙΑ

Ο Αντώνης Καλογίρου από νέος, παράλληλα με τις σπουδές του, ασχολήθηκε με το σπορ της πεζοπορίας – ορειβασίας. Τα τελευταία χρόνια παράλληλα με το επάγγελμα του σαν σύμβουλος marketing αρθρογραφεί σε περιοδικά με θέματα πεζοπορικές διαδρομές στην Ελλάδα, συνεργάζεται σε χαρτογραφικές εκδόσεις για καταγραφές μονοπατιών και ασχολείται ως μελετητής και σύμβουλος ανάπτυξης περιοχών πεζοπορικού ενδιαφέροντος.

Το βιβλίο “Περπατώντας στα Χανιά” είναι το πρώτο, με το οποίο, ο επισκέπτης μπορεί να περιηγηθεί μία πόλη, βήμα – βήμα και να γνωρίσει έναν αστικό χώρο με τα ιστορικά και πολιτιστικά του ενδιαφέροντα.

Έργα του ίδιου

- Περπατώντας στην Ελλάδα
  - Τα μονοπάτια της Πάρνηθας (2000-2003)
- Περπατώντας στην Ελλάδα
  - Τα μονοπάτια των Μετεώρων (2000)
- Περπατώντας στην Ελλάδα
  - Τα μονοπάτια του Υμηπτού (2003)
- Trekking in Greece
  - The Footpaths of Meteora (2004)
- Περπατώντας στην Ελλάδα
  - Τα μονοπάτια του Ζαγοριού (2005)
- Περπατώντας στην Ελλάδα
  - Τα μονοπάτια της Μέσα Μάνης (2005)

Αντώνης Καλογίρου

ΠΕΡΠΑΤΩΝΤΑΣ ΧΑΝΙΑ

Αντώνης Καλογήρου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ:	Αντώνης Καλογήρου
ΕΡΕΥΝΑ:	Αντώνης Καλογήρου
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ:	Αντώνης Καλογήρου
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:	Μανώλης Μανούσασκας
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ:	Παναγιώτα Κασβίκη
ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ:	Παναγιώτης Καραγεώργης
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:	Παναγιώτης Καραγεώργης, Θεοδώρα Γκίκα
ΧΑΡΤΕΣ:	Χριστίνα Νικολοπούλου

Γενικά για την πεζοπορία, και πώς θα διαβάσετε αυτό το βιβλίο

Η πεζοπορία έχει συνδεθεί με τη φύση και τα μονοπάτια σε ανοιχτούς ελεύθερους χώρους, σε βουνά, σε δάση και δίπλα σε ποτάμια. Εξίσου, όμως, γοητευτική είναι η περιπλάνηση με τα πόδια μέσα σε μια πόλη, σε έναν αστικό χώρο, καθώς χωρίς τη χρήση ενός μεταφορικού μέσου μπορεί ο καθένας ν' ανακαλύψει μια άλλη πλευρά της πόλης, την πιο ήρεμη και την πιο γοητευτική.

Οι μικρές γωνιές της πόλης, όπου έχει διασωθεί η ιστορική της μνήμη, αποτελούν έναν γοητευτικό καμβά πάνω στον οποίο πλέκεται η διαδρομή, ανακαλώντας γεγονότα που συνέβησαν μέσα στους αιώνες και σταδιακά χάνονται στη λήθη της καθημερινότητας.

Τα Χανιά είναι μια ιδανική πόλη για να πραγματοποιήσει ο επισκέπτης ένα ιστορικό ταξίδι που διαρκεί πάνω από 3.000 χρόνια. Τα πολιτιστικά ίχνη που άφησαν οι αλλεπάλληλοι κατακτητές είναι ορατά μέχρι σήμερα και αυτά καλείται να ανακαλύψει ο επισκέπτης ακολουθώντας βήμα – βήμα τις σελίδες αυτού του βιβλίου.

Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο τμήματα.

Στο πρώτο τμήμα (σελίδες 5-37) περιγράφεται η ιστορική διαδρομή της πόλης των Χανίων και τα περιφερειακά οχυρά της (Γραμβούσα – Άγιοι Θεόδωροι – Σούδα), που κατασκεύασαν οι Ενετοί και αποτελούσαν έναν δακτύλιο προστασίας της πόλης από ανεπιθύμητες επιδρομές.

Στο δεύτερο τμήμα (σελίδες 38-163) ακολουθεί η αναλυτική περιγραφή της διαδρομής που σας προτείνουμε, έτσι ώστε να γνωρίσετε τα περισσότερα αξιοθέατα της πόλης.

Η επίσκεψη της πόλης χωρίζεται σε 3 διαδρομές.

1η - Από τον ανατολικό προμαχώνα στο Ναυτικό Μουσείο (Λιμάνι - Καστέλι)

2η - Από το Ναυτικό μουσείο στον Τοπανά, στην πλατεία Αθηναγόρα (Χάληδων) μέχρι τη Δημοτική Αγορά

3η - Από τη Δημοτική αγορά στη Σπλάντζια (πλατεία 1821) και επιστροφή στον ανατολικό προμαχώνα (αρχή της διαδρομής)

Η έναρξη της πρώτης διαδρομής βρίσκεται στο ΒΑ τμήμα της πόλης όπου υπάρχουν πολλές θέσεις parking. Μπορείτε όμως να ξεκινήσετε ακολουθώντας όποια διαδρομή επιλέξετε.

Στις σελίδες του βιβλίου σε λαδί πλαίσια καταγράφεται η διαδρομή βήμα-βήμα. Σε περίπτωση που κάποιος δεν έχει τον χρόνο να διαβάσει όλα τα κείμενα που αφορούν τα αξιοθέατα που θα συναντήσει στο δρόμο του, μπορεί να ανατρέξει στο τέλος του βιβλίου, στις σελίδες 164-167, όπου περιγράφεται αποκλειστικά η διαδρομή χωρίς περαιτέρω πληροφορίες. Σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της διαδρομής είναι ο χάρτης της πόλης που βρίσκεται στο εσωτερικό οπισθόφυλλο του βιβλίου, αλλά και οι επιμέρους χάρτες που υπάρχουν σε κάθε διαδρομή.

Τέλος αν απλά θέλετε να επισκεφθείτε ένα συγκεκριμένο μνημείο, μουσείο ή αξιοθέατο της πόλης, θα το βρείτε στο ευρετήριο της σελίδας 168.

Δίπλα σε κάθε μνημείο ή αξιοθέατο της πόλης υπάρχουν αστερίσκοι (*) από 1* έως 5* με τους οποίους ο συγγραφέας αξιολογεί, σύμφωνα με την υποκειμενική του άποψη, το εκάστοτε μνημείο. Ο χρόνος περιήγησης της πόλης εξαρτάται από εσάς. Το μήκος της διαδρομής φτάνει τα 10 χλμ. Αν περιοριστείτε σε έναν απλό περίπατο, θα χρειαστείτε 3 ώρες. Αν θέλετε να την απολαύσετε, αλλά και να επισκεφθείτε τα μουσεία, υπολογίστε περίπου δύο ημέρες.

Στο βιβλίο έχουν χρησιμοποιηθεί αποσπάσματα και σχεδιαγράμματα από τα βιβλία “Κρητικός πόλεμος”, “Αθώοι και Φταίχτες”, “Κρήτη μου”, “Χανιά 1252 – 1940” “Η Παλιά πόλη των Χανίων” και “Ο Νομός Χανίων μέσα από τα μνημεία του” (σελίδα 160) που αξίζει να διαβαστούν πριν, αλλά και μετά την επίσκεψή σας στα Χανιά.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η ιστορία της πόλης στα χρόνια π.Χ.	5
Τα μετά τη γέννηση του Χριστού γεγονότα.....	11
Τα περιφερειακά ενετικά οχυρά υποστήριξης του κάστρου των Χανίων	25
Γραμβούσα	26
Άγιοι Θεόδωροι	28
Σούδα	31
Η περιήγηση στα Χανιά.....	38
Διαδρομή 1: Από τον ανατολικό προμαχώνα στο Ναυτικό Μουσείο.....	46
Διαδρομή 2: Από τον Ναυτικό Μουσείο στον Τοπανά, στην πλατεία Αθηναγόρα (Χάληδων) μέχρι τη Δημοτική Αγορά.....	96
Διαδρομή 3: Από τη Δημοτική Αγορά στη Σπλάντζια (πλατεία 1821) και επιστροφή στον ανατολικό προμαχώνα (αρχή της περιήγησης)	140
Βιβλιογραφία	163
Συνολική περιγραφή της διαδρομής.....	164
Αλφαβητικό Ευρετήριο.....	168
Ένθετα	
Οι κοινωνικές τάξεις στην Ενετική Κρήτη	13
Η μετατροπή των ενετικών θρησκευτικών τόπων λατρείας σε τεμένη.....	14
Η ιστορική εξέλιξη της πόλης της Κυδωνίας - Χανίων	15
Οι Χαλικούτες.....	18
Ελευθέριος Βενιζέλος	24
Χρονολόγια ελληνικής ιστορίας & ιστορίας των Χανίων	34-35
Βιογραφίες αρχαίων συγγραφέων	36
Η Γαλέρα.....	51
Το Μινωικό Πλοίο.....	52
Charles Robert Cockerell	56
Το Καστέλι	62
Ο αρχαιολόγος Giuseppe Gerola	65
Οι Εβραίοι των Χανίων.....	100
Οι γενίτσαροι	134
Χάρτες – Γκραβούρες	
Χάρτης 1 - Τα όρια της πόλης των ιστορικών χρόνων	10
Χάρτης 2 – Η δυτική Κρήτη και τα κάστρα των Ενετών	12
Γκραβούρα 1 – Η διοικητική διαίρεση της Κρήτης επί Ενετών	12
Γκραβούρα 2 – Ο κόλπος της Σούδας.....	13
Γκραβούρα 3 – Τα Χανιά το 1700 – Τα μουσουλμανικά τεμένη	14
Χάρτης 3 – Οι κυρίαρχοι της Κυδωνίας	15
Γκραβούρα 4 – Η πολιορκία των Χανίων.....	16
Γκραβούρα 5 – Το φρούριο της Γραμβούσας.....	26
Χάρτης 4 – Η περιοχή της Γραμβούσας.....	27
Γκραβούρα 6 – Το νησάκι των Αγίων Θεοδώρων	29
Γκραβούρα 7 – Το κάστρο της Σούδας	31
Χάρτης 5 - Περιοχές της πόλης που αξίζουν περιπλάνηση χωρίς πρόγραμμα	39
Γκραβούρα 8 - Η ενετική πόλη των Χανίων με σημειωμένες τις οχυρώσεις	40
Γκραβούρα 9 - Το Καστέλι	62
Χάρτης 6 – Το Καστέλι	64
Γκραβούρα 10 - Το φρούριο του Φιρκά.....	88
Χάρτης ευρύτερης περιοχής Χανίων.....	174
Χάρτης περιηγητικής διαδρομής	176

Η γοητεία μιας πόλης εξαρτάται από τις μνήμες που τη συνοδεύουν καθώς περνάει τα χρόνια. Ένα μνημείο, ένα άκουσμα, ένα κτίσμα, μια μυρωδιά, γοητεύουν τον επισκέπτη όταν την περιηγείται.

Όταν οι μνήμες συνοδεύονται με γραπτές και φωτογραφικές μαρτυρίες, τις οποίες ο επισκέπτης γνωρίζει, η περιήγηση στην πόλη αποκτά μια πρόσθετη γοητεία που την απολαμβάνει ο καθένας, σε κάθε γωνιά, σοκάκι και στενό.

Τα Χανιά είναι μια από αυτές τις πόλεις. Κάθε βήμα, κάθε καλντερίμι και μια μνήμη, μια καταγραφή από το παρελθόν, με ιππότες και γενίτσαρους, με λεβεντοκρητικούς, χοτζάδες και δερβίσηδες που έζησαν, διάβηκαν, πολέμησαν, πόνεσαν και χάρηκαν σε τούτον εδώ τον τόπο.

Η ιστορία της πόλης στα χρόνια π.Χ.

Η πόλη των Χανίων είναι συνδεδεμένη με την ιστορία της Κρήτης. Η λάμψη της μινωικής περιόδου ταυτίστηκε πρωταρχικά με την ανατολική Κρήτη, αλλά οι ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών αποκάλυψαν τη μινωική εξάπλωση στον νομό Χανίων αλλά και στα ίδια τα Χανιά.

Ειδικότερα στην πρωτομινωική περίοδο (**3η χιλιετία π.Χ.**) στον λόφο Καστέλι, στο κέντρο της μεταγενέστερης ιστορικής πόλης των Χανίων, δημιουργήθηκε οργανωμένος οικισμός με πολυτελείς οικίες, η πόλη της Κυδωνίας.

Η γειννίαση του οικισμού με τη θάλασσα, αλλά και με την εύφορη ενδοχώρα, επέτρεψε την άνθησή της που συνεχίστηκε τη 2η χιλιετία π.Χ. Ο οικισμός εκτεινόταν εκτός του λόφου του Καστελίου, στην περιοχή της Σπλάντζιας, και νότια μέχρι τον Δημοτικό κήπο, όπου βρέθηκαν θολωτοί και θαλαμωτοί τάφοι.

Χάρτης 1. Με κόκκινη γραμμή σημειώνονται τα όρια της πόλης των προχριστιανικών χρόνων. Τα όρια έχουν προσδιοριστεί από τους τάφους που ανακαλύφθηκαν στην περιοχή, οι οποίοι κατά τη συνήθεια της εποχής βρίσκονταν εκτός αλλά και στα όρια των πόλεων. Το εσωτερικό τείχος της πόλης (μπλε πλαίσιο) περικλείει την περιοχή που χρησίμευε ως ακρόπολη ή και ως χώρος κατοίκησης. Η ύπαρξη εξωτερικού τείχους δεν έχει επιβεβαιωθεί.

Οι κοινωνικές τάξεις στην Ενετική Κρήτη

Προνόμιο εκλογής σε δημόσιες θέσεις είχαν μόνο οι Ενετοί πολίτες που αποτελούσαν και την ανώτερη τάξη του τόπου (*nobili veneti*), οι οποίοι και αποκαλούνταν «Ευγενέστατοι άρχοντες και εκλαμπρότατοι αφέντες». Επόμενη τάξη ήταν οι ευγενείς της Κρήτης (*nobili cretensi*), τίτλος που είχε δοθεί στους απόγονους των αριστοκρατικών βυζαντινών οικογενειών που βρισκόταν στο νησί την εποχή της έλευσης των Ενετών. Οι δύο αυτές κατηγορίες είχαν το δικαίωμα να κατοικούν στο Καστέλι, στην εσωτερική ακρόπολη του κάστρου όπου βρισκόταν και το παλάτι του ρέκτορα.

Τρίτη τάξη ήταν οι τοιπαντίνιοι (*cittadini, burgenses*), δηλαδή οι πολίτες που ασκούσαν κάποιο πνευματικό επάγγελμα, όπως γιατροί, δικηγόροι κλπ. Στην κατώτερη βαθμίδα ανήκαν οι πληβείοι (*plebe, populari*), δηλαδή οι αγρότες, εργάτες, υπηρέτες κλπ., οι οποίοι και πάλι διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες: στους άγραφους (*agrafi*), στους απελεύθερους (*franchi*) και στους πάροικους (*vilani parici*). Χωριστή κατηγορία αποτελούσαν οι Εβραίοι. Σε ολόκληρο το νησί, επί ενετοκρατίας, κατοικούσαν 200-300.000 άτομα (σημερινός πληθυσμός 600.000).

κλμ. δυτικά των Χανίων) και, αφού λεηλάτησαν τη Μονή Γωνιάς, συνέχισαν προς τα Χανιά από τη θάλασσα και από τη στεριά. Ο τουρκικός στόλος κατέλαβε το νησάκι των Αγίων Θεοδώρων με μεγάλες απώλειες, καθώς ο φρούραρχός του ανατίναξε το φρούριο παρασύροντας στον θάνατο μαζί με τη φρουρά και 200 ή και άλλους 500 Τούρκους. Μετά από δίμηνη πολιορκία, τα Χανιά έπεσαν στις 22 Αυγούστου του **1645**. Στη συνέχεια οι Τούρκοι κατέλαβαν το Ρέθυμνο (Σεπτέμβριος **1646**) και πολιορκήσαν τον Χάνδακα (Ηράκλειο), που παραδόθηκε το **1669**, μετά από 21 χρόνια πολιορκίας. Παρόλο που οι εισβολείς κατέλαβαν όλη την Κρήτη, οι δύο οχυρωμένες νησίδες της Γραμβούσας και της Σούδας παρέμειναν στα χέρια των Ενετών και παραδόθηκαν πολύ αργότερα, το **1692** και το **1715** αντίστοιχα. (συνέχεια στη σελίδα 17)

Γκραβούρα 2 Ο κόλπος της Σούδας από γκραβούρα του 1618, είκοσι επτά χρόνια πριν την κατάκτηση των Χανίων από τους Τούρκους. Η απεικόνιση έχει γίνει από τη χερσόνησο του Ακρωτηρίου και τις κορυφές της Σκλόκας (526μ.) Σημειώνεται η αρχαία Απτέρα ως Παλιοκάστρο. Σε κύκλο το κάστρο της νησίδας Σούδα που προστάτευε την είσοδο του ομώνυμου κόλπου.

ΟΙ ΧΑΛΙΚΟΥΤΕΣ

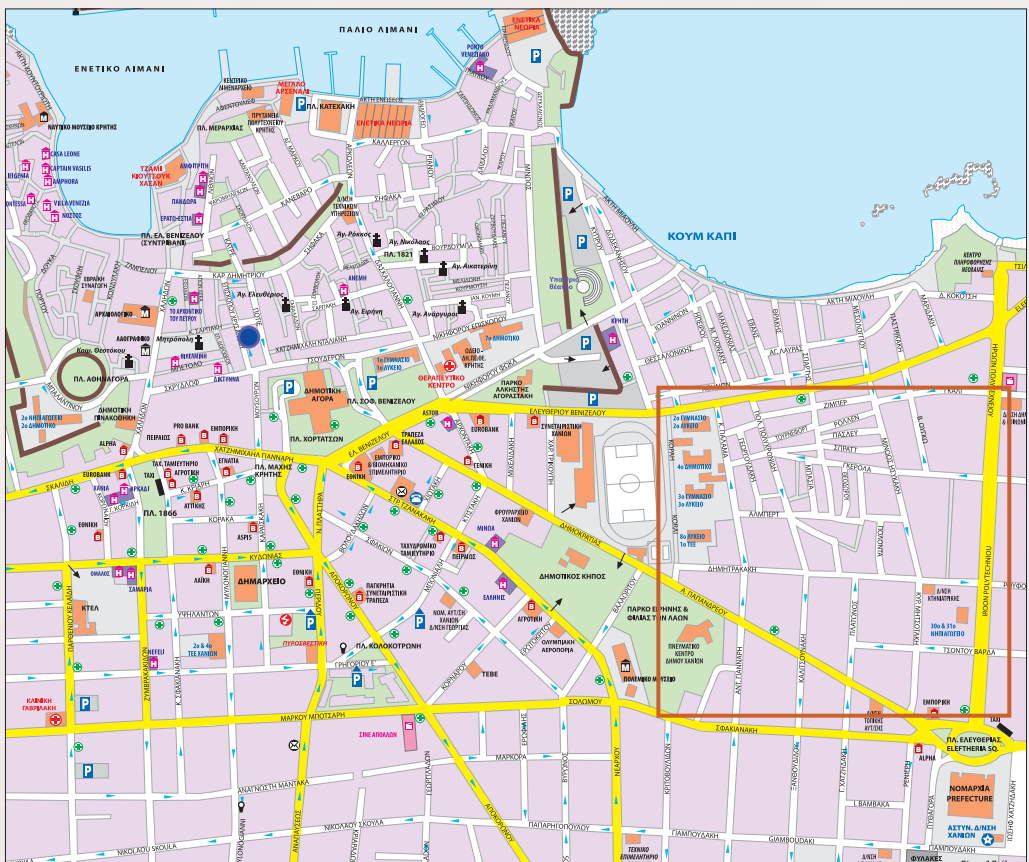
Οι πρώτοι Αφρικανοί έφτασαν στην Κρήτη το **1669**, όταν οι Τούρκοι υπέταξαν όλο το νησί. Δούλοι οι περισσότεροι, αυξήθηκαν σταδιακά, καθώς εκείνη την εποχή ανθούσε το δουλεμπόριο. Σκλαβοπάζαρη υπήρχαν τόσο στο Ρέθυμνο όσο και στο Ηράκλειο, ενώ στα Χανιά το δουλεμπόριο διενεργείτο σε έναν από τους πιο εμπορικούς δρόμους της πόλης, στη σημερινή οδό Ποτιέ.

Κατά την περίοδο της αιγυπτιακής διοίκησης του νησιού (**1831-1841**), οι Αιγύπτιοι έφεραν νέες οικογένειες δούλων Βεδουίνων. Μετά την κατάργηση της δουλείας, το **1856**, και ειδικότερα την περίοδο της αυτονομίας, η διοίκηση της Κρήτης για να αντιμετωπίσει την έλλειψη εργατικού δυναμικού επέτρεψε την είσοδο Βορειοαφρικανών από την περιοχή της Κυρηναικής (σημερινή Λιβύη), τους οποίους εγκατέστησε εκτός των ανατολικών τειχών της πόλης, στη συνοικία Άνω Κομ Καπί, μεταξύ της παλιάς πόλης και της Χαλέπας.

Το όνομα «Χαλικούτης» το έδωσαν, καθώς λέγεται, οι Κρητικοί στους Βορειοαφρικανούς μετανάστες από τη συνήθη φράση των αχθοφόρων «χαλ ιλ κούτι», δηλαδή «άφησε κάτω το κιβώτιο». Μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα, μιλούσαν αραβικά και ζούσαν στο περιθώριο, με αποτέλεσμα η λέξη να γίνει συνώνυμη του απεριποίητου και φτωχού ανθρώπου. Οι γιορτές τους αποτελούσαν αξιοθέατο για τους Χανιώτες, ειδικότερα κατά την πρωτομαγιά, οπότε σχημάτιζαν μια χαρούμενη πομπή και κατευθύνονταν στη δυτική πλευρά της πόλης χορεύοντας και τραγουδώντας.

Οι Χαλικούτες παρέμειναν περίπου επί τρεις αιώνες στο νησί, μέχρι τη σταδιακή αποχώρησή και την απέλασή τους το 1923 με την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών.

Η περιοχή που ήταν εγκατεστημένοι οι Χαλικούτες (πορτοκαλί πλαίσιο). Με μπλε ένδειξη σημειώνεται η οδός Ποτιέ, όπου πραγματοποιείτο το δουλεμπόριο.

Γράφει η ποιήτρια Βικτώρια Θεοδώρου για τον βομβαρδισμό της πόλης της από τους Γερμανούς.

«...Έρχεται η τρομερή ναζιστική ακρίδα. Ο ουρανός σκοτεινιάζει. Τεράστια οπλιταγωγά ακουμπούν πετώντας στα κυπαρίσσια. Πολυβολούν τους χωριανούς, που αιφνιδιασμένοι στην αρχή τα νομίζουν αμερικάνικα! Και αφού σκορπίσουν το δέος και το θείαφι ρίχνουν τους αλεξιπτωτιστές κοντά μας. Αρχίζουν οι μάχες. Οι άνδρες τρέχουν προς τον κάμπο του Καστελιού για να υπερασπιστούν τα χιώματά τους. Οι άμαχοι γυρεύουν σπήλαια και χαράδρες. Τα αεροπλάνα τούς κυνηγούν. Μαίνεται ο πόλεμος στον Κίσαμο και στο Μάλεμε. Δέκα μέρες καίγονται τα Χανιά από τις εμπρηστικές. Τα λάδια τρέχουν πύρινος ποταμός προς τη θάλασσα. Το Καστέλι, η πλατεία Σπλάντζιας, ο ναός, τα πέτρινα αρχοντικά γύρω από τον Δημοτικό κήπο σωριάζονται. Το εμπορικό κέντρο και ο συνοικισμός των προσφύγων. Το κοιμητήριο του Αγ. Λουκά ανασκάβεται από τις βόμβες. Η Οβριακή ερήμωσε. Οι Εβραίοι συμπολίτες χάθηκαν για μια «εξορία» χωρίς επιστροφή. Ήσουν αφύλακτη, μητρική μου πόλη. Πολύ ανοικτή και φιλόξενη. Κατάσκοποι σε είχαν χαρτογραφήσει. Ήξεραν την κάθε σου πέτρα. Χτισμένη στον ανοιχτό γιαλό του κόλπου, εκτεθειμένη στους πειρατές. Η Σπάθα από τα δυτικά, τα πελώρια ακρωτήρι –σπαθί και τείχος – δεν σε έσωσε αυτή τη φορά. Το Μάλεμε κυριεύθηκε παρά τη λυσσαλέα αντίσταση. Οι ορδές μπήκαν στο άδυτό σου. Ανεξίκακη πόλη, έδωσες χώμα στο Μάλεμε, στο ύψωμα 107 για να ταφούν με τιμές και γρανίτη οι κατακτητές σου. Ακόμα και σήμερα «ησυχάζουν» στον άρειο ύπνο τους. Που είναι το μνημείο των πολιτών* που σε υπερασπίστηκαν; Να φέρω λουλούδια και ελεγγεία. Να προσεύχομαι για την ειρήνη και την ευημερία σου ...»

Χανιά Ένθετο Καθημερινή

*Μνημείο για τη Μάχη της Κρήτης στη θέση Συκολιές (6 χλμ. δυτικά των Χανίων) κατασκευάστηκε το 2009.

Τα περιφερειακά ενετικά οχυρά υποστήριξης του κάστρου των Χανίων (Χάρτης σελ. 12)

Οι Ενετοί, στην προσπάθειά τους να προστατεύσουν το κάστρο τους στα Χανιά δημιούργησαν κατά μήκος της βόρεια κρητικής ακτής τρία οχυρά. Το πρώτο κατασκευάστηκε στη Γραμβούσα, στο δυτικότερο άκρο της Κρήτης, που ήλεγχε τους ερχόμενους από δυτικά. Δυτικά, πάλι, της πόλης των Χανίων, και σε οπτική ανταπόκριση, οχυρώθηκε το νησάκι των Αγ. Θεοδώρων ή Θεωδωρού. Τέλος, στην είσοδο του κόλπου της Σούδας, οχυρώθηκε το ομώνυμο νησάκι προστατεύοντας τον κόλπο από εισβολείς. Τα κάστρα αυτά επικοινωνούσαν με συστήματα πυρών τοποθετημένα στις βίγλες τα οποία αποτελούσαν συνέχεια των φρουκτωριών της αρχαιότητας. Η βίγλα της πόλης των Χανίων βρισκόταν στο ψηλότερο σημείο της πόλης, στο Καστέλι και κατεδαφίστηκε από τους Τούρκους του **1848**.

Το καθένα από αυτά τα κάστρα έχει τη δική του γοητευτική ιστορία.

Τα Λευκά Όρη κυκλώνουν στα Χανιά από τα νότια. Στη φωτογραφία τα Λευκά Όρη στην περιοχή Αποκορώνου ανατολικά της πόλης.

Αποσπάσματα από το βιβλίο του Μαρίνου Τζάνε Ο Κρητικός πόλεμος.

Οι Τούρκοι έφυγαν από το Ναυαρίνο και αποβιβάστηκαν στο Κολυμπάρι που βρίσκεται στη βάση της χερσονήσου Σπάθα (Ροδωπού). Εκεί υπάρχει μέχρι και σήμερα η Μονή Γωνιάς, την οποία λεπλάττησαν. Με την άφιξη των Τούρκων ενεργηποιήθηκαν οι βίγλες για να ειδοποιήσουν την άφιξή τους.

Γράφει ο Μαρίνος Τζάνε στο βιβλίο του Κρητικός πόλεμος:

147-148 «Και το πουρνό εφεύγουνε από τους Ναβαρίνους
Να πα να δώσου στα Χανιά φόνους πολλούς και θρήνους
Στον κάβο Σπάθα φτάσανε και στις Γωνιές εμπήκαν.
Κι οι βίγλες ανάβουνε φωτιές, τη νύκτα για να δούσι
πως έρχονται πλεούμενα, στην Κρήτη για να βγούσι. »

Στη συνέχεια οι Τούρκοι κατέλαβαν το νησάκι Θοδωρού, όπου ο Ενετοί ανατινάχτηκαν παρασύροντας μαζί τους και τους εισβολείς.

149- «Στους χίλιους εξακόσιους, έτος σαράντα πέντε,
στον Ιουνίου δεκατρείς, τουρκομανιά ιδέτε,
απ' άρχισε ο πόλεμος, άπονος στους ανθρώπους,
και σύγχυση εγίνηκε σ' όλους εκεί τους τόπους,
καθώς βγήκαν εις τα Θοδωρού και πολεμήσαν
κι οι Φράγκοι προσκυνήσαν,

Κ' οι Τούρκοι σαν τα πιάσανε, εχαίρονταν ομαδί,
κι οι Φράγκοι ανάψαν τη μινάδα* και καήκανε οι Τούρκοι και οι σολντάδοι*»

*Μινάδα – όρυγμα με εκρηκτικά

Σολντάδος - μισθοφόρος

Γράφει η Μάρω Δούκα για τις πρώτες μέρες της επίθεσης των Τούρκων:

«Τόσα κομμένα κεφάλια κατά μήκος του χρόνου, τόσα ζήτω, τόσα τετέλεσται. Ο οθωμανικός στόλος αποβιβάζει τα στρατεύματά του στη Μονή Γωνιάς στο Κολυμπάρι. Ο Βενετός φρούραρχος Τζουλιάν στο οχυρωμένο νησάκι Θοδωρού άγρυπνος παρακολουθεί την απόβαση. Έχει πάρει την απόφασή του. Έχει προσευχηθεί, έχει αποχαιρετήσει, όπως μόνο ένας πολεμιστής μπορεί να αποχαιρετήσει τη ζωή. Έχει εμψυχώσει τους λιγοστούς άνδρες του. Θα αντισταθεί όσο μπορείς να αντισταθεί. Έπειτα θα δώσει τις απαραίτητες οδηγίες. Προσποιείται ότι παραδίνεται και ανοίγει την πόρτα του μικρού φρουρίου στους Οθωμανούς. Ο υπόνομος έχει παραδεντεί με πυρομαχικά. Ποιοι ήταν οι άνδρες του, ένας, ένας, οι μάνες, οι γυναίκες, τα παιδιά των ανδρών, τα όνειρα τους, οι αδυναμίες τους, η τελευταία προσευχή τους, τι ήταν εκείνο που τους ώθησε στο ολοκαύτωμα, ποια πίστη;. Τι θα μπορούσε, Ιούνιο του 1645, να σημαίνει πεθαίνω για την τιμή μου; Ή για την ελευθερία μου; Ή για την πατρίδα μου; Τι θα μπορούσε να σημαίνει εκείνα τα χρόνια πατρίδα; Και ο λοχαγός Μπλάτσιο Τζουλιάν; Είχε μεθύσει στις ταβέρνες του λιμανιού; Είχε ερωτευτεί; Άλλοι τον γράφουν Ιουλιανό. Άλλοι Βλάση Τζούλιο. Άλλοι τον θέλουν πολεμεί με 70 άντρες, άλλοι με 65. Ανατινάχτηκε το μικρό φρούριο, άλλοι τα θέλουν δύο τα φρούρια, σκοτώθηκαν όλοι οι υπερασπιστές, σκοτώθηκαν και 200 ή 500 Αλγερίνοι και Τυνήσιοι γενίτσαροι. Αλλά οι γενίτσαροι ήταν πολλοί. Η ξερονησίδα πατήθηκε. [...] Δύο μήνες βομβάρδιζαν οι Τούρκοι την οχυρωμένη πόλη. Εφτά επιθέσεις απέκρουσαν οι τρεις χιλιάδες Βενετοί μαζί με τους ελάχιστους ντόπιους. Αλλά οι Τούρκοι ήταν 50.000 [...] Η ένδοξη μπαρουτοκαπνισμένη αρχή του τέλους της Βενετοκρατία στο νησί.»

Κι ο Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής, ο ποιητής του Κρητικού Πολέμου, θα μοιρολογεί:

«Από κακό σ' χειρότερο έπεσαν οι μαύροι
και δεν κατέχουσι να που, Τούρκοι είν' καλλιιά ή Φράγκοι»

Η ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ

Πέντε χιλιάδες χρόνια ιστορίας ξετυλίγονται μπροστά στα μάτια του επισκέπτη καθώς περπατά στην πόλη των Χανίων.

Μπορείτε είτε να καθείτε, στριφογυρίζοντας στα στενά σοκάκια, απολαμβάνοντας την περιπλάνησή σας, είτε ν' ακολουθήσετε την προτεινόμενη διαδρομή, μεταβαίνοντας από τη μία χιλιετία στην άλλη και τανάπαυιν. Εκεί που αντικρίζετε τα λιγοστά ερείπια της μινωικής πόλης, δίπλα ορθώνονται τα βυζαντινά τείχη. Εκεί φωλιάζει και το παλάτι του Ενετού ρέκτορα, ενώ λίγο παρακάτω υψώνεται το τούρκικο τζαμί, που αντικρίζει τον αιγυπτιακό φάρο του λιμανιού. Καθολικά μοναστήρια, ορθόδοξοι ναοί και μιναρέδες συνθέτουν την εικόνα της πόλης, ενώ ανάμεσά τους απλώνονται νωχελικές οι καφετέριες, τα μαγαζάκια με τα είδη λαϊκής τέχνης, αλλά και τα μουσεία που προσπαθούν στα λίγα τετραγωνικά τους να φυλάξουν την ιστορία χιλιάδων ανθρώπων και τα ίχνη που άφησαν στο πέρασμά τους.

Η διαδρομή καλύπτει το μεγαλύτερο τμήμα της πόλης και περιλαμβάνει τα πιο ενδιαφέροντα σημεία και μνημεία. Σε τρεις όμως γειτονιές της πόλης, εάν έχετε χρόνο, μπορείτε να περιπλανηθείτε ανεξάρτητα από τον οδηγό: στη συνοικία Τοπανά**** (δυτικά) όπου βρίσκεται το Ναυτικό Μουσείο, στην περιοχή ανατολικά της οδού Χάληδων*** (κέντρο-αγορά) και στην περιοχή της Σπλάντζιας** (ανατολικά)

Από 1 έως 5 αστέρια αξιολογείται το ενδιαφέρον του μνημείου. Εάν έχετε χρόνο, μην βιαστείτε, σε κάθε σημείο που βρίσκεστε καθίστε κάπου, διαβάστε τα αποσπάσματα των βιβλίων που περιγράφουν τα Χανιά του παρελθόντος, και αφήστε τη γοητεία του χώρου να σας αγκαλιάσει.

Για να γίνουν κατανοητές οι περιγραφές των διαδρομών χρησιμοποιήστε παράλληλα την γκραβούρα στις σελ. 40-41 και τον χάρτη της πόλης των Χανίων στο τέλος του βιβλίου . Στις σελίδες 164-167 υπάρχει συγκεντρωμένη όλη η περιγραφή της διαδρομής.

1^η Διαδρομή

Από τον ανατολικό προμαχώνα ⑤
στο Ναυτικό μουσείο ⑩ (Λιμάνι - Καστέλι)

Charles Robert Cockerell

Ο αρχιτέκτονας και περιηγητής Charles Robert Cockerell (1788-1863) γεννήθηκε στο Λονδίνο και σε ηλικία 22 ετών επισκέφθηκε την Ελλάδα (1810-1814), με σκοπό την ανασκαφή και μελέτη των αρχαιοτήτων, αλλά συγχρόνως και την αρχαιοκαπλία. Φυγάδευσε πολλά ευρήματα από την Αφαιά, την Ολυμπία, τον ναό του Επικούριου Απόλλωνα και αλλού. Μετά την επιστροφή του δίδαξε για πολλά χρόνια στην Βασιλική Ακαδημία του Λονδίνου. Τις εντυπώσεις του από τα ταξίδια του τις εξέδωσε ο γιός του σε βιβλίο το 1903, με τον τίτλο «Travels in Southern Europe and the Levant» (1810-1817), στο οποίο περιγράφει και την επίσκεψή του στα Χανιά, καθώς τα προσεγγίζει με το πλοίο. Επίσης περιγράφει την τεταμένη κατάσταση που επικρατούσε στις σχέσεις μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων, οι οποίες εντάθηκαν ακόμα περισσότερο μετά την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 στην ηπειρωτική Ελλάδα.

«...Το πρωί διακρίναμε τα Χανιά και το μεσημέρι φτάσαμε έξω από το λιμάνι. Το ταξίδι μας διήρκεσε 28 ώρες. Καθώς προσεγγίσαμε την πόλη με τους πολλούς μινιάρδες της, κατάλευκη να εκτείνεται με φόντο τα σκοτεινά βουνά, μας έκανε εντύπωση. Από μακριά μπορούσε να διακρίνει κάποιος τα μεγάλα αφιδωτά νεώρια που έχτισαν οι Ενετοί για τις γαλέρες τους. Υπήρχε δυσκολία να μπούμε στο λιμάνι και παραλίγο να προσαράξουμε, καθώς νομίζαμε ότι ένα άνοιγμα στο τείχος ήταν η είσοδος του λιμανιού*. Πρόκειται για ένα διάκενο που κάποτε είχε επιδιορθωθεί από τους Τούρκους, αλλά ήταν τόσο κακοφτιαγμένο που κατέρρευσε σχεδόν αμέσως. Τώρα είναι ερείπιο και φαίνεται πως θα παραμείνει έτσι.

Αγκυροβολήσαμε άσχημα και το καράβι μας χτύπησε σε κάτι πέτρες, αλλά ευτυχώς δεν προκλήθηκε ζημιά. Αποβιβαστήκαμε ντυμένοι τούρκικα και αισθάνθηκα αμηχανία απαντώντας στους χαιρετισμούς των Τούρκων που μας πέρασαν για ομοιογενείς τους, οπότε ένοιωσα ανακούφιση όταν έφτασα στο σπίτι του προξένου Κάπο Γκρόσο. Ο Γκρόσο ήταν γεννημένος στο Σπαλάτρο και η σύζυγός του ήταν μια ωραία γυναίκα από την Ταταρία της Κριμαίας. Φαίνεται ότι εκτός από μένα είναι ελάχιστοι οι Φράγκοι που ζουν εδώ – μόνον δύο οικογένειες απόγονοι Ενετών και δύο άλλες καθολικές οικογένειες – οι οποίοι τρέμουν τους Τούρκους που εδώ είναι χειρότεροι από οπουδήποτε αλλού. Κάθε μέρα τσακώνονται και σφάζονται μεταξύ τους, αλλά και με τους Έλληνες. Ποτέ η κατάσταση δεν ήταν χειρότερη. Η στρατιωτική ηγεσία αποτελείται από την τοπική πολιτοφυλακή των γενίτσαρων και κανέναν άλλον., οπότε οι καπετάνιοι τους είναι σε θέση να τρομοκρατούν τον πασά και να κάνουν ό,τι θέλουν. Ωστόσο η πολιτοφυλακή αποτελείται από διάφορες ομάδες που έρχονται συχνά σε αντιπαράθεση. Έτσι η αναρχία και ο εμφύλιος πόλεμος είναι γεγονός. Τέλεια!

Οι Ενετοί είχαν για καιρό το νησί υπό την κυριαρχία τους και κάθε αξιοπρεπές έργο αυτής της πόλης έγινε από αυτούς. Όπως τα οχυρωματικά έργα και τα δημόσια κτήρια που είναι πολύ αριστοκρατικά. Αν κάποιος περιδιαβεί την πόλη, βλέποντας την αρχιτεκτονική των κτηρίων έχει την αίσθηση ότι βρίσκεται σε φράγκικο έδαφος. Μόνο που όλα αυτά έχουν αφηθεί στη μοίρα τους να καταστραφούν. Τα θαλάσσια τείχη είναι τόσο παραμελημένα που το λιμάνι είναι σχεδόν κατεστραμμένο. Πρόκειται για μια οχυρωμένη πόλη, και είναι γελοία η αντιμετώπιση των ξένων από τους Τούρκους ως εν δυνάμει κατασκόπων. Είναι αδύνατον να σαλέψεις χωρίς κάποιος να σε παρακολουθεί από κοντά, χάρια που πυροβολούν ό,τι θεωρούν ύποπτο, ένα φράγκικο καπέλο για παράδειγμα. Συνεπώς, μου ήταν αδύνατον να σχεδιάσω οτιδήποτε όσο και αν το ήθελα...»

Περιηγητές - Ιστορικά Ελευθεροτυπίας

* Το μικρό πέρασμα από το λιμάνι προς το ανοιχτό πέλαγος που ξεγέλασε και το σκάφος που μετέφερε τον περιηγητή –αρχαιοθήρα C.R. Cockerel στα Χανιά.

Ο αρχαιολόγος Giuseppe Gerola (1877-1938)

Οι περισσότερες φωτογραφίες εποχής με τα μνημεία των Χανίων, τα οποία ανάγονται κυρίως στην ενετική περίοδο, διασώθηκαν από τον αρχαιολόγο G. Gerola, ο οποίος στάλθηκε στις αρχές του 20ού αι. στην Κρήτη από το Ινστιτούτο Επιστημών Γραμμάτων και Τεχνών της Βενετίας, με σκοπό να φωτογραφήσει και να καταγράψει τα ενετικά μνημεία του νησιού. Κατά τη διετή παραμονή του στη Μεγαλόνησο, (1900-1902), ο Gerola απασχάστηκε και κατέγραψε όλα τα ενετικά μνημεία πριν αρχίσουν οι καταστροφές του 20ού αι.. Ειδικότερα στα Χανιά, πέρα από τις πολεοδομικές αλλαγές που επηρέασαν την ενετική εικόνα της πόλης, μεγάλο τμήμα ειδικά στο Καστέλι καταστράφηκε με τους γερμανικούς βομβαρδισμούς του 1941, με αποτέλεσμα οι φωτογραφίες του Gerola να είναι ανεκτίμητες. Το υλικό του Gerola συγκεντρώθηκε σε πέντε πολυτελείς τόμους με τον τίτλο Βενετικά μνημεία εις την νήσον Κρήτη (Monumenti Veneti nell' Isola di Creta). Το έργο αυτό εκδόθηκε μόνο σε

500 αντίτυπα. Ένα από αυτά βρίσκεται στη Βικελαία Βιβλιοθήκη του Ηρακλείου, ένα στην Δημοτική βιβλιοθήκη Χανίων και ένα στην κατοχή του κ. Μανούσακα Μανώλη.

Τα σκαλιά αυτά αποτελούσαν τη μόνη είσοδο από το λιμάνι προς το Καστέλι. Μόλις φτάνετε στην οδό Αγίου Μάρκου, λίγα μέτρα παρακάτω βλέπετε τα ερείπια της μονής της Παναγίας των Θαυμάτων * 25 (Santa Maria dei Miracoli).

Στην γκραβούρα του 1625 απεικονίζονται στο κέντρο (κίτρινο περίγραμμα) το Duomo -καθεδρικός ναός- της Παναγίας, το οποίο δεν υπάρχει σήμερα και δεξιά η Μονή της Παναγίας των Θαυμάτων (μπλε περίγραμμα).

Στη μονή που κτίστηκε το 1615 εγκαταβίβωσαν Δομινικανές μοναχές. Από τη μονή σήμερα σώζονται λίγα τμήματα, καθώς στα ερείπιά της έχουν κτιστεί κατοικίες ορισμένες από τις οποίες λειτουργούν ως ξενώνες. Εισχωρήστε στην αυλή της μονής και απολαύστε τη θεά προς τη θάλασσα.

Η μονή της Παναγίας των Θαυμάτων και Rooms for Rent στον Ξενώνα Monastiri

Φεύγετε από το Ναυτικό Μουσείο ³¹ ακολουθώντας την προκυμαία προς την ανοικτή θάλασσα. Απολαύστε την υπέροχη θέα προς τον φάρο και το λιμάνι, έχοντας στα αριστερά σας τα τείχη του Φιρκά με την ελληνική σημαία που κυματίζει, σύμβολο της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Συνεχίστε μέχρι την άκρη της προκυμαίας και περπατήστε αριστερά δίπλα στη θάλασσα που βρίσκονται και τα παγκάκια. Στο βάθος βλέπετε το νησάκι Θοδωρού και πίσω του τη μεγάλη χερσόνησο του Ροδωπού, στην άκρη της οποίας βρίσκεται το αρχαίο Δικτύνναιο. Φτάνετε στη μικρή πλατεία Τάλω ³² όπου έχει στηθεί το μνημείο που κατασκευάστηκε το 1990 στη μνήμη των νεκρών από το ναυάγιο του πλοίου «Ηράκλειο».

Η βύθιση του πλοίου «Ηράκλειο»

Το πλοίο «Ηράκλειο» βυθίστηκε στις 8 Δεκεμβρίου του 1966 κατά τον πλουν του από Χανιά προς Πειραιά, μια εποχή που δεν ίσχυε απαγορευτικός πλους λόγω των μποφόρ. Στο ύψος της Μήλου και ειδικότερα βορειοδυτικά του νησιού, κοντά στην ξερωνησίδα Φαλκονέρα, κατά τη διάρκεια μια τρικυμιώδους νύχτας, ένα φορτηγό λύθηκε από τα συρματόσχοινά του και, εμβολίζοντας μία από τις πόρτες του πλοίου (καταπέλτες), έπεσε στη θάλασσα επιτρέποντας στα νερά να εισρεύσουν στο πλοίο και αυτό να βυθιστεί παρασύροντας μαζί του 217 ανθρώπους σώθηκαν μόλις 46.

Το μνημείο για εκείνους που χάθηκαν στο ναυάγιο του πλοίου «Ηράκλειο» το 1966.

Γράφει ο Μαρίνος Τζάνες:

Οι Τούρκοι μετά την κατάληψη της νήσου Θοδωρού στρατοπέδευαν γύρω από τα Χανιά, τοποθέτησαν τα κανόνια τους και άρχισαν να σφυροκοπούν την πόλη.

150- Μα μόλις τ' αποθέσανε τα θαυμαστά κανόνια,
τ' ανάβανε και τα βόλια τους έριχναν στα μπασιτόνια*
και μουγκισμός* εγίνηκε στις μπάλες που πετούσαν,
όπου τις πέτρες των σπιτιών έσπαζαν κι χαλούσαν.
Φόβος και τρόμος ήτανε τα βόλια όπου πηγαίαν
στη χώρα και τους Χριστιανούς χτυπούσαν και πεθαίαν.
151-152 Κι ο Τούρκος καστελώνεται*, τριτζέρες* είχε κτίσει
Εις τα Χανιά αντικριστά, τον πόλεμο ν' αρχίσει.
Έσθησε τα καστέλια του τριγύρω κι αρματώνει,
τα βόλια μέσα να πετά, να βρέχουν σαν το χιόνι.
Σαΐτες αναρίθμητες στη χώρα να πετούσι,
Μέσα στις ρούγες να ρχονται, πολλοί να σκοτωθούσι.
Μ' αρχισανε και τα Χανιά να ρίχνουνε λουμπάρδες*,
κι οι μπάλες σκοτώνανε μπέηδες και κεχαγιάδες

*Μπασιτόνι - προμαχώνας

Μουγκισμός - μούγκρισμα

Καστέλι - καστελώνεται - οχυρό, έφτιαξε οχυρά

Τριτζέρες - χαρακώματα

Λουμπάρδες - κανόνια

154- «Λουμπάρδες δεν επαύανε από τη μια μεριά κι από την άλλη
Κι έπεφταν Τούρκοι, Χριστιανοί κι ήταν ζημιά μεγάλη..
156-Ολονκτίς ακούγανε πίφερες*, νακαράδες*,
τύμπανα και λαλήματα και κτύπους από τις λουμπάρδες.
Νύκτα δεν εκοιμούντανε, μέρα δεν εσιγούσαν,
Μα ρίχτα τόσες λουμπαρδιές μέσα και τη χαλούσα,
Κι ερίχνασι τ' αρχοντικά, τους τοίχους εγκρεμίζαν,
και τρυπούσαν τις εκκλησιές, την χώραν αφανίζαν.
Όπου τα βόλια τα πολλά, των τουφεκιών οι κτύποι,
δίνανε και των ίδιων Τουρκών μεγάλη λύπη,
κι άλλους εφονεύανε και άλλοι αποθαίαν
κι από τον φόβο τον πολύ συχνά στον Άδη πηγαίαν.
Ποτάμι δάκρυα να κυλούν, να λένε μοιρολόγια
σε κάθε σπίτι χαμηλό και με ψηλά ανώγεια,
σε μάχη όπου αρκομπουζές* και κομματιές εβρέχα
ωσάν το χιόνι κ' αίματα σαν το ποτάμι ετρέχα.

Πίφερες - πνευστά όργανα

Νακαράδες - τύμπανα

Αρκομπουζές - τουφεκίες

161-Κορμιά να δεις αμέτρητα πούσανε κομμένα,
Χέρια, μεριά και κεφαλές πως ήταν χωρισμένα
162-Κι ο Τούρκος πόλεμο έδιδε με μάνητα* μεγάλη,
που πέφταν οι γιανίτσαροι κι άρχοντες μέσα πάλι.
Τούρκοι πολλοί αποθάνασι, κομμάτια τους εχώνα,
Που δεν το πάθαινε ποτέ τούτο, εις τον αιώνα.
Έγνο δεν εχορταίνασι η μια μεριά κ' η άλλη,
Κι από την τόσην αγρυπνιά τούς πόναιε το κεφάλι,

και σαϊτιές και λουμπαρδιές έπεφταν ωσάν τ' άστρα.
 Ταμπούρλα να χτυπούσανε, νάκαρα να λαλούσι
 τους Τούρκους ν' αναγκάζουσι απάνω ν' ανεβούσι
 Ω ήλιε λαμπρότατε, τώρα ας σκοτεινιαστούσι,
 οι λάμπες σου, να μη δουν φόνους που θα γενούσι,
 και θάνατε σκληρότατε, φύγε κι εσύ και κρύψου
 και μη φανεί στους Χριστιανούς σήμερα η μπόρεση σου.

*Μίνα – υπόνομος με εκρηκτικά

168- Και Τούρκος ένας ήταν μπρος και γιανίσαρος σέρνει
 στο Σαν Φραντζέσκο μπροστά στην εκκλησιά τους φέρνει.

Σώμα ατάκτων (αζάπηδες) που χρησιμοποιούσαν οι Τούρκοι πριν την έφοδο των γενιτσάρων.

Ο ανδριάντας του πατριάρχη Αθηναγόρα, που δεσπόζει στην ομώνυμη πλατεία.

Η **πλατεία Αθηναγόρα** έχει διαμορφωθεί σε μια μεγάλη και ανοιχτή πλατεία από τις διάφορες πολεοδομικές επεμβάσεις που έγιναν στον χώρο τον 20ό αι., και περιβάλλεται από ενδιαφέροντα αξιοθέατα. Στην ανατολική πλευρά της πλατείας βρίσκεται η εκκλησία των **Εισοδίων της Θεοτόκου**. Ονομάζεται **Τριμάρτυρη** καθώς το μεσαίο κλίτος έχει καθαγιαστεί στα Εισόδια της Θεοτόκου, το βόρειο κλίτος (προς το λιμάνι) στη μνήμη του Αγίου Νικολάου και το νότιο στη μνήμη των Τριών Ιεραρχών.

Η ιστορία της οικοδόμησης της Τριμάρτυρης είναι ασυνήθιστη, καθώς για την ολοκλήρωσή της συνέβαλε και ο σουλτάνος Αβδούλ Μεζίτ Α΄ (1839-1861). Το 1856 οι Μεγάλες Δυνάμεις εγγυήθηκαν την ακεραιότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με αντάλλαγμα να δοθούν παραχωρήσεις προς τους υπηκόους της. Έτσι ο σουλτάνος αναγκάστηκε να εκδώσει ένα διάταγμα, το γνωστό Χάτι Χουμαγιούν. Βάσει του διατάγματος αυτού, απαγορευόταν το δουλεμπόριο και δινόταν πλήρης ισονομία σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας ανεξάρτητα από τη φυλή, το χρώμα ή τη θρησκεία τους, με δυνατότητα να κατατάσσονται στον στρατό και να καταλαμβάνουν δημόσια αξιώματα.

Το ανωτέρω διάταγμα για την Κρήτη ειδικότερα συνοδεύτηκε με τον διορισμό του Βελή πασά ως διοικητή του νησιού, το οποίο βρισκόταν σε συνεχείς εξεγέρσεις. Ο Βελή πάσας σε ένδειξη καλής θέλησης προς τη χριστιανική κοινότητα, και παρά τις αντιδράσεις της μουσουλμανικής κοινότητας, παραχώρησε το ακίνητο του πατέρα του, Μουσταφά Πασά Γκιριτλή (του Κρητικού) που υπήρξε σαπυνοποιείο, στη θέση όπου αναγέρθηκε η Τριμάρτυρη. Το σαπυνοποιείο είχε ανεγερθεί πάνω σε παλαιότερο ναό του 14ου αι. και η εικόνα της Παναγίας φυλασσόταν από την εποχή εκείνη.

Μέχρι τότε οι Χριστιανοί εκτελούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα στους Αγίους Αναργύρους, μια μικρή εκκλησία που θα επισκεφθείτε στη συνέχεια της διαδρομής σας. Μέχρι την έλευση του Βελή πασά επιτρεπόταν στους Χριστιανούς να εκκλησιάζονται σε μικρούς ναούς, αλλά απαγορευόταν να κτυπούν τις καμπάνες, πρακτική που επέβαλαν και οι Γερμανοί κατά το διάστημα της Κατοχής. Ο Βελή πασάς, πέρα από την παραχώρηση του χώρου, συνέβαλε για τις εργασίες της ανοικοδόμησης με 30.000 γρόσια (σημερινή αξία περίπου 1,2εκατ. ευρώ) και εισηγήθηκε στον σουλτάνο, με αποτέλεσμα αυτός να δωρίσει το ποσό των 100.000 γροσίων (σημερινή αξία περίπου 4 εκατ. ευρώ) ποσό υπέρογκο για την εποχή. Ωστόσο, η πλούσια χρηματοδότηση επέτρεψε την ολοκλήρωση του ναού σε τέσσερα χρόνια, από το 1857 έως το 1861, οπότε εγκαινιάστηκε.

Η Τριμάρτυρη υπήρξε η μητρόπολη των Χανίων και όλα τα σημαντικά γεγονότα έκτοτε εκτυλίσσονταν σε αυτόν τον χώρο. Το 1898 εψάλη η δοξολογία για την ανάληψη των καθηκόντων του αρμοστή Γεωργίου. Το 1913 εψάλη η δοξολογία για την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, αλλά το 1936 και 1964 εψάλησαν και οι νεκρώσιμες ακολουθίες των Ελευθερίου και Σοφοκλή Βενιζέλου αντίστοιχα.

Στην γκραβούρα του G. Corner του 1625 με μπλε γραμμή σημειώνεται η οδός Χάλκων. Αριστερά βρίσκεται η Μονή του Αγ. Φραγκίσκου, από την οποία διακρίνεται ένα τμήμα της αυλής της, που σήμερα ανήκει στο Αρχαιολογικό Μουσείο και είναι επισκέψιμο. Απέναντι σημειώνεται η μονή της Αγίας Κλάρας, πάνω σε τμήμα της οποίας ανεγέρθηκε το τούρκικο χαμάμ.

Η οδός Χάλκων στις αρχές του 20ού αι.

Στην απέναντι πλευρά του δρόμου, **στον αριθμό 46**, ένας μικρός διάδρομος-στοά οδηγεί στην **Καθολική εκκλησία 63** την οποία αξίζει να επισκεφθείτε. Στον ίδιο προαύλιο χώρο βρίσκεται και η είσοδος του Λαογραφικού Μουσείου.

Από τη βόρεια πλευρά της πλατείας διακρίνετε τους τρούλους του **τούρκικου χαμάμ 67** το οποίο κτίστηκε πάνω στον ενετικό ναό της Αγίας Κλάρας. Στον αριθμό 33 της οδού Χάλκων αξίζει να επισκεφθείτε το **κατάστημα ρούχων ΧΑΜΑΜ** και να παρατηρήσετε τις οροφές με τις οπές φωτισμού και εξαερισμού που χαρακτηρίζουν τα χαμάμ της εποχής. Η επίσκεψη στα αξιοθέατα γύρω από την πλατεία Αθναγόρα ολοκληρώνεται με την επίσκεψη του **Αρχαιολογικού Μουσείου**** 13** (Οδός Χάλκων 30 τηλ. 28210 90334)

Το Αρχαιολογικό Μουσείο στεγάζεται στο επιβλητικό κτήριο του καθολικού μοναστηριού του Αγίου Φραγκίσκου που κτίστηκε τον πρώτο αιώνα της Ενετικής κυριαρχίας δηλαδή τον 14ο αι.

Επί τουρκοκρατίας είχε μετατραπεί σε τζαμί (Γιουσούφ Πασά Τζαμισί), προς τιμήν του πορθητή της πόλης, στις αρχές του 20ού αι. στέγασε το κινηματοθέατρο «Ίδαιον Άντρον», ενώ μετά τη Γερμανική Κατοχή χρησίμευσε ως αποθήκη στρατιωτικών ειδών.

Επισκεφθείτε επίσης στη δεξιά πλευρά της πλατείας, την Αγία Αικατερίνη, τον μικρό ναό που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 16ου αι. Παρατηρήστε, στον ναό του Αγίου Νικολάου, τη βάση του μινιάρ, αλλά και τις οξυκόρυφες θύρες του ενετικού μοναστηριού ενσωματωμένες στην τοικοποιία του ναού.

Φεύγετε από την *αριστερή πλευρά* (βόρεια) του Αγίου Νικολάου στην οδό *Ρούσου Βουρδούμπα*. Στο μέσο περίπου του ναού αφήνετε τη Βουρδούμπα και *στρίβετε αριστερά στο πρώτο στενό κάτω από μια καμάρα έχοντας δεξιά σας μια μικρή πλατεία*. Στην κάτω πλευρά της πλατείας ακολουθείτε *βόρεια ένα ανώνυμο, πολύ στενό σοκάκι*. Στο αδιέξοδο που συναντάτε *στρίβετε δεξιά στην οδό Γερασίμου και φτάνετε σε μικρή πλατεία*. Από εκεί *συνεχίζετε στην οδό Δαιδάλου και συναντάτε στην οδό Επιμενίδου, οπότε στρίβετε δεξιά εκεί που βρίσκεται η πύλη της Άμμου 15*. Πριν την πύλη *στρίβετε αριστερά στην οδό Δευκαλίωνα για να καταλήξετε στον χώρο στάθμευσης 5 απ' όπου ξεκινήσατε τη διαδρομή σας*.

Το τμήμα αυτό της Σπλάντζιας είναι εξίσου ενδιαφέρον καθώς κινείται σε παλιό τμήμα της πόλης. Ο υπαίθριος χώρος που συναντάτε φεύγοντας από τον Άγιο Νικόλαο υπήρξε τμήμα της ενετικής μονής και λειτουργούσε ως νεκροταφείο των επιφανών Ενετών. Ο χώρος εξακολούθησε να έχει την ίδια λειτουργία και κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Αφού διασχίσετε τα γραφικά σοκάκια φτάνετε στην **πύλη της Άμμου** (δείτε περιγραφή στην αρχή της διαδρομής) και επιστρέφετε στον χώρο στάθμευσης.

Ο ναός της Αγίας Αικατερίνης στη Σπλάντζια

Ο ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής γεννήθηκε επί ενετοκρατίας, το 1613 στο Ρέθυμνο. Μετά την κατάληψη του Ρεθύμνου από τους Τούρκους το 1646, κατέφυγε στην Κέρκυρα και από εκεί στην Βενετία όπου και πέθανε το 1686 σε ηλικία 73 ετών. Συνέθεσε ένα αφηγηματικό ποίημα με τίτλο Κρητικός Πόλεμος. Στην πρώτη σελίδα της πρώτης έκδοσης του βιβλίου αναγράφονταν τα εξής:

ΔΙΗΓΗΣΙΣ
ΔΙΑ ΣΤΟΙΧΩΝ
ΤΟΥ ΔΕΙΝΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ
εν τη νήσω Κρήτης γενομένου, η οποία περιέχει την
σκληρότητα και αιχμαλωσίαν και φόνον, όταν εκυ-
ρίευσαν οι Αγαρηνοί την δυστυχισμένην χώρα
των Χανιώ και Ρεθύμνου, και ότι συνέβη εις το Μεγάλον Κάστρον* και εις τες αρ-
μάδες και εις τα νησιά από τους αχμέ' έως αχξθ'**, όπου του εδώκανε το
Μεγάλο Κάστρο* και εγένη η αγάπη. Συνθεμένη
εν συντομία
ΠΑΡΑ ΜΑΡΙΝΟΥ ΤΖΑΝΕ
ΤΟΥ ΛΕΓΟΜΕΝΟΥ ΜΠΟΥΝΙΑΛΗ
του Ρεθυμναίου εκ Κρήτης
Con Licenza de' Superiori e Privilegio

*Μεγάλο Κάστρο, το σημερινό Ηράκλειο

** αχμέ=1645, αχξθ'=1669

Αριστερά σύγχρονη έκδοση του έργου του Μαρίνου Τζάνε και δεξιά η πρώτη σελίδα από την πρωτότυπη έκδοση του 1681.

Το έργο του, που εκδόθηκε το 1681, γράφτηκε κατά την παραμονή του συγγραφέα στη Βενετία και πέρα από τις προσωπικές του εμπειρίες, πολλές πληροφορίες συλλέχθηκαν από τους φυγάδες Κρητικούς που μετά την κατάληψη του νησιού από τους Τούρκους, κατέφυγαν στην Βενετία. Εν συντομία το έργο του ονομάστηκε Κρητικός πόλεμος, ονομασία που έχει καθιερωθεί για όλες τις εκδόσεις που αναφέρονται στα παραγμένα αυτά χρόνια της σύγκρουσης των Ενετών με τους Τούρκους από το 1645 που κατελήφθησαν τα Χανιά, μέχρι το 1669 που παραδόθηκε το Ηράκλειο. Το ποίημα αποτελείται από 12.000 στίχους στους οποίους, εκτός των γεγονότων της Κρήτης, περιγράφονται και άλλα γεγονότα του Ε' Βενετοτουρκικού πολέμου.

Η μορφή της διήγησης είναι απλοϊκή αλλά πολύ ενδιαφέρουσα και γλαφυρή, καθώς, πέρα από τα γεγονότα

της εποχής, περιγράφονται τα δεινά και οι κακουχίες που προξένησε ο πόλεμος στους Κρητικούς. Κατά τη διήγηση στην ελληνική γλώσσα συναντώνται και πολλές ελληνοποιημένες ιταλικές λέξεις. Επίσης συνέθεσε και ένα θρησκευτικό ποίημα με τον τίτλο «Ψυχωφελής κατάνυξις».

Γράφει στην αρχή της διήγησής του ο Μ. Τζάνες:

145- 145- Γράφω σε σας να γνωρίσετε, άρχοντες τιμημένοι,
τον πόλεμο και τη σκλαβιά, που πάθαν οι καπμένοι,
της Κρήτης όλο το νησί, χώρες χωριά και τόποι,
που πέφτανε σαν τα πουλιά με βόλια οι ανθρώποι.
Κι έρχομαι από τα Χανιά τον πόλεμο ν' αρχίσω
Και να τα πω καταλεπτώς, στον κόσμο να τ' αφήσω,
να τα διαβάζουσε συχνά κι όλα να τα θυμούνται,
που τόσοι χαθήκανε, να κλαίνε, να θρηνούνται.
Κι αν είναι και φτωχύνανε, κι άλλος πολλά πλουτίζει,
έτσι αποφάσισε ο Θεός που όλους μας ορίζει.

ΧΑΝΙΑ 1252-1940

Η ιστορία της πόλης των Χανίων, από τον Γιάννη Τσιβή δικηγόρο και λογοτέχνη. Αποτελεί την πληρέστερη καταγραφή της ιστορικής πορείας της πόλης από την ίδρυσή της από τους Ενετούς, μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Εύληπτη και κατανοητή, διαβάζεται σαν μυθιστόρημα.

Εκδόσεις Γνώση. (Προσωρινά το βιβλίο έχει εξαντληθεί)

ΑΘΩΟΙ ΚΑΙ ΦΤΑΙΧΤΕΣ

Όπως γράφει και ο υπότιτλος του βιβλίου: «στις γραμμές του μύθου και της ιστορίας», η Μάρω Δούκα με φόντο τα Χανιά πλέκει το μυθιστόρημά της. Ο ήρωάς της, απόγονος μουσουλμάνων της Κρήτης, διαβάζοντας τα ημερολόγια του παππού και του πατέρα του, τον Ιανουάριο του 2002, περιηγείται τις γειτονιές των Χανίων διηγούμενος τη μακράν ιστορία της πόλης. Για να κατανοήσει ο αναγνώστης τα αποσπάσματα με τα ιστορικά στοιχεία και τις ονομασίες από τους δρόμους και τις γειτονιές των Χανίων, πρέπει ή να είναι Χανιώτης ή να έχει περιηγηθεί την πόλη ανακαλύπτοντας τις γειτονιές της, διακρίνοντας το χτες από το σήμερα. Διαβάστε το βιβλίο μετά την επίσκεψή σας στην πόλη. Θα το απολαύσετε περισσότερο.

Εκδόσεις Κέδρος.

Σελίδα 58

Συνεχίζοντας στην προκουμαία, το επόμενο μεγάλο επιβλητικό κτήριο που θα συναντήσετε είναι το *τελωνείο* 18 που κτίστηκε το 1830, στη θέση των κατεδαφισθέντων νεωρίων. Το μεγάλο αυτό κτήριο σήμερα φιλοξενεί εκδηλώσεις και παραστάσεις.

Σελίδα 59

Το επόμενο κτήριο (μεταξύ τους μεσολαβεί η πλατεία Κατεχάκη στην οποία λειτουργεί χώρος στάθμευσης) είναι το ονομαζόμενο *Μεγάλο Αρσενάλι* *** 21. Ήταν το τελευταίο δυτικό νεώριο και υπήρξε το μεγαλύτερο από τα προηγούμενα.

Σελίδα 63

Στο Μεγάλο Αρσενάλι κατευθύνεστε νότια (αντίθετα από τη θάλασσα) και φτάνοντας στην *πύλη* του, συνεχίστε δεξιά. Αμέσως μετά την πύλη ανηφορίζουν *αριστερά* σας σκαλιά τα οποία ακολουθείτε. Τα σκαλιά σας οδηγούν στο *Καστέλι* 11 και ειδικότερα στην *οδό Αγίου Μάρκου*.

Σελίδα 65

Τα σκαλιά αυτά αποτελούσαν τη μόνη είσοδο από το λιμάνι προς το Καστέλι. Μόλις φτάνετε στην *οδό Αγίου Μάρκου*, λίγα μέτρα παρακάτω βλέπετε τα ερείπια της μονής της *Παναγίας των Θαυμάτων* * 25 (Santa Maria dei Miracoli).

Σελίδα 66

Επιστρέψτε στην αρχή της Αγ. Μάρκου εκεί που καταλήγουν τα σκαλιά και πηγαίνετε αριστερά (δυτικά) όπου περνώντας μια καγκελόπορτα φτάνετε στην πλατεία της Μερραρχίας **** 26, το «μπαλκόνι των Χανίων». Κάντε το γύρο της πλατείας και απολαύστε τη πανοραμική μοναδική θέα προς το λιμάνι και την παλιά πόλη.

Σελίδα 69

Βγαίνετε από την άλλη σιδερένια καγκελόπορτα που βρίσκεται στη μέση της νότιας πλευράς της πλατείας και κατηφορίζετε την *οδό Κανταλονέοντος*. Φτάνοντας στην πρώτη κάθετο οδό, *Ψαρομπλιγκων*, στρίβετε *δεξιά* και φτάνετε στην *οδό Λιθινών* για να ανηφορίσετε προς τα δεξιά.

Σελίδα 70

Συνεχίζοντας, φτάνετε στο τέλος του δρόμου όπου είναι αδιέξοδο.

Εδώ υπήρχε το ενετικό μέγαρο όπου φυλάσσονταν τα *αρχεία του κράτους* 27. Στρίβοντας δεξιά στο αδιέξοδο, μπαίνετε σε μια *μικρή περικόλιστη αυλή* ***, όπου υπήρχε το *παλάτι του ρέκτορα* (palazzo), την είσοδο του οποίου μπορείτε να δείτε στην αριστερή πλευρά της πλατείας.

Σελίδα 74

Επιστρέψτε πίσω γυρίζοντας από την *οδό Λιθινών* από την οποία ανεβήκατε, διασχίζετε την κάθετη *Ψαρομπλιγκων* και φτάνετε στη *οδό Κανεβάρο*, στρίβετε *αριστερά* και φτάνετε στον στεγασμένο αρχαιολογικό χώρο όπου αποκαλύφθηκαν τα ερείπια της *αρχαίας Κυδωνίας* 29.

Σελίδα 77

Επιστρέψτε πίσω την *οδό Κανεβάρο* (δυτικά) και φτάνετε στην πλατεία *Ελευθερίου Βενιζέλου* 30 απ' όπου στρίβετε *δεξιά* και φτάνετε στο τζαμί του *Κιουτσούκ Χασάν* *** 17.

Σελίδα 89

Από το τζαμί επιστρέψτε πίσω ακολουθώντας την *προκουμαία* (ακτή Κουντουριώτη) και απολαμβάνοντας την υπέροχη θέα που προσφέρει η δυτική προκουμαία μαζί με το λιμάνι και τον φάρο. Καθώς περπατάτε, παρατηρήστε πίσω από τις καφετέριες τα ωραία κτήρια που πλαισιώνουν την προκουμαία. Στην άκρη της παραλίας φτάνετε στο μεγάλο κόκκινο κτήριο όπου στεγάζεται το *Ναυτικό Μουσείο Κρήτης* ****, στο φρουρίο του *Φιρκά* 31.

Σελίδα 97

Φεύγετε από το Ναυτικό Μουσείο 31 ακολουθώντας την προκουμαία προς την ανοιχτή θάλασσα. Απολαύστε την υπέροχη θέα προς τον φάρο και το λιμάνι, έχοντας στα αριστερά σας τα τείχη του Φιρκά με την ελληνική σημαία που κυματίζει, σύμβολο της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Συνεχίστε μέχρι την άκρη της προκουμαίας και περπατήστε αριστερά δίπλα στη θάλασσα που βρίσκονται και τα παγκάκια. Στο βάθος βλέπετε το νησάκι Θοδωρού και πίσω του τη μεγάλη κερσόνησο του Ροδωπού, στην άκρη της οποίας βρίσκεται το αρχαίο Δικτύνναιο. Φτάνετε στη μικρή *πλατεία Τάλω* 32 όπου έχει στηθεί το *μνημείο* που κατασκευάστηκε το 1990 στη μνήμη των νεκρών από το ναυάγιο του πλοίου «Ηράκλειο».

Αλφαβητικό Ευρετήριο

A

Arsenali (Μεγάλο) 59, 60, 62, 63
Άγιοι Θεόδωροι – Θεόδωρου (νησί) 3, 28, 50, 74, 117
Αλτινοσί Σάμπα (Κρήτη μου) 76, 85, 162
Ανδριανάκης Μιχάλης 57, 70, 162

B

Βιβλία
Βυζαντινά τείχη 16, 39, 144, 147, 149, 172

Γ – C

Cockerell (Περιηγητής) 55, **56**
Γαλέρα 40, 50, **51**, 56, 120
Γενίτσαροι 5, 30, 56, 133, **134-135**
Γραμβούσα 3, 11, 12, 13, 25, **26**, 27

Δ - D

Duomo (Ναός Αγ. Αικατερίνης) 11, 40, 62, 65, 73, 74, 75, 149, 157
Δημοτική Αγορά 3, 15, 41, 43, 44, 76, 96, 114, 133, 136, **137**, 138, 140, 141
Δημοτική Πινακοθήκη 131, 132
Δικτύναιο (αρχαίο) 7, 8, 9, 53, 97, 129
Δούκα Μάρω (Αθώι και Φταίχτες) 17, 19, 30, 68, 85, 86, 87, 100, 101, 104, 122, 131, 133, 135, 143, 149, 154, **161**, 163
Δέφνερ Μιχάλης 138

E

Εκκλησία Αγία Αικατερίνη (Σπλάντζιας) 11, 40, 62, 65, 73, 74, 75, 149, 157
Εκκλησία Αγία Ειρήνη 144
Εκκλησία Άγιοι Ανάργυροι 123, 141, 142
Εκκλησία (ναός) Αγ. Ρόκκου 148, 149
Εκκλησία Καθολική 116, 122, 127
Εκκλησία Άγιος Νικόλαος
(Μονή Δομνικανών – Τζαμί Χιονγκάρ) 40, 77, 131, 143, 149, 150-155, 157
Εκκλησία Τριμάρτυρη (Μητρόπολη – Εισόδια της Θεοτόκου) 89, 115, 116, 122-124, 131

Z – G

Giuseppe Gerola 63, **65**, 75, 139, 145, 146

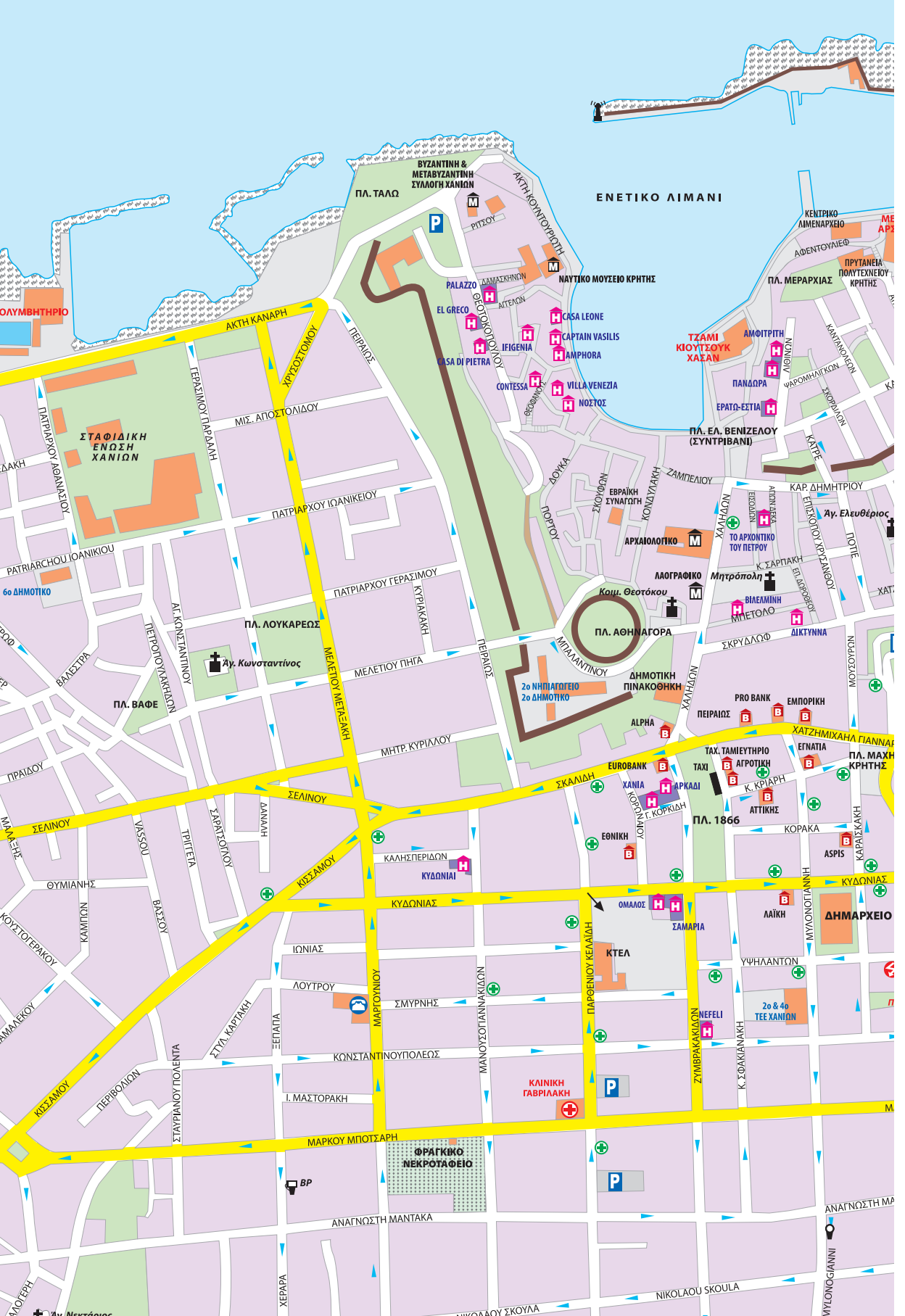
H

Ηράκλειο (πλοίο) 97

K

K.A.M. (Κέντρο Μεσογειακής Αρχιτεκτονικής) 50, 59, **60**

ΕΝΕΤΙΚΟ ΛΙΜΑΝΙ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ & ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΧΑΜΩΝ
ΠΛ. ΤΑΛΩ

ΝΑΥΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΤΑΦΙΔΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΤΖΑΜΙ ΚΙΟΥΤΣΟΥΚ ΧΑΣΑΝ

ΠΛ. ΛΟΥΚΑΡΕΩΣ

ΠΛ. ΑΘΗΝΑΓΟΡΑ

ΠΛ. ΒΑΦΕ

ΠΛ. 1866

ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ

ΦΡΑΓΓΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

ΚΤΕΛ

ΚΛΙΝΙΚΗ ΓΑΒΡΙΑΛΑΚΗ

2ο & 4ο ΤΕΕ ΧΑΝΙΩΝ

ΜΑΡΚΟΥ ΜΠΟΥΣΑΡΗ

ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΚΕΛΑΔΗ

ΣΥΜΒΡΑΧΑΚΙΩΝ

ΑΝΑΓΝΟΣΤΗ ΜΑΝΤΑΚΑ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΚΟΥΛΑ

ΜΥΛΟΝΟΓΙΑΝΝΙ

